

ТОРГІВЛЯ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТА ШЛЯХИ АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ КОНКУРЕНТНОЇ ЕКОНОМІКИ

П. Ю. БАЛАБАН, кандидат економічних наук;
М. П. БАЛАБАН, кандидат економічних наук
(ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»)

***Анотація.** Систематизовані й проаналізовані основні тенденції розвитку торгівлі споживчої кооперації за період 1990–2012 рр. Особливу увагу приділено змінам у обсягах роздрібного товарообороту системи, матеріально-технічній базі кооперативної торгівлі. Зроблено висновки про необхідність розвитку торгівлі в міських поселеннях.*

***Ключові слова:** споживча кооперація, торгівля, матеріально-технічна база, роздрібний товарооборот.*

Споживча кооперація, що успішно функціонувала в планово регульованій економіці Радянського Союзу, з переходом до ринкової економіки почала втрачати досягнуті позиції, програвати в конкурентній боротьбі з приватними суб'єктами ринку. Трансформаційні процеси, що відбувалися в системі, призвели до суттєвого скорочення обсягів її господарської діяльності, втрати монопольного становища в обслуговуванні сільського населення, погіршення фінансово-економічних показників діяльності.

Проблематиці розвитку торговельної галузі України присвячені праці провідних вітчизняних учених-економістів, серед яких В. В. Апопій, І. О. Бланк, Н. О. Голошубова, Л. О. Лігоненко, А. А. Мазаракі та ін. Однак до цього часу не проведено системного аналізу основних тенденцій розвитку кооперативної торгівлі, її матеріально-технічної бази в умовах конкурентної економіки, що і стало основною метою та завданням статті.

Торгівля споживчої кооперації з розбудовою в Україні ринкової економіки зазнала кардинальних змін. Якщо станом на 1.01.1991 р. у системі функціонувало 83060 підприємств роздрібної торгівлі, у тому числі 73605 магазинів та 450 оптових баз і загальнотоварних складів загальною площею 3057,1 тис. м² [4], то за період ринкових трансформацій і чисель-

ність підприємств, і обсяги їх діяльності суттєво скоротилися. унаслідок змін, що відбулися, кількість підприємств роздрібної торгівлі станом на 1.01.2013 р. скоротилася більше, ніж у 9 разів, оптових баз – у 8,7 разів.

Відповідно скорочувалися і обсяги діяльності. Так, за 9 місяців 2013 р. роздрібний товарооборот системи становив 3,86 млрд грн [6]. Загалом за 2013 р. за прогнозними оцінками роздрібний товарооборот системи становив 5,11 млрд грн (за курсом національного банку 1,02 млрд дол. США). Порівняймо: товарооборот кооперативної торгівлі у 1990 р. становив 23233,6 млн крб, що за курсом національного банку становило 22,7 млрд дол. І хоча порівняння не є економічно бездоганим, проте внаслідок інфляційних та інших структурних змін, що відбулися в економіці держави за аналізований період, порядок цифр свідчить про значну втрату системою обсягів діяльності, чисельності підприємств і ролі в обслуговуванні сільського населення України.

Відомо, що торговельну діяльність у споживчій кооперації здійснюють підприємства роздрібної і оптової торгівлі, ресторанного господарства та кооперативні торгові ринки. Роздрібну торгівлю до 1990 р. здійснювали магазини та підприємства дрібно-роздрібної торгівлі, які об'єднувалися у сільські та районні споживчі товариства. Слід враховувати, що

у 1990 р. з 779,8 млн крб прибутків системи Укоопспілки на торгівлю припадало 359,6 млн крб, або 46,1 %, рентабельність торговельної діяльності становила 1,68 %.

З переходом України до побудови ринкової моделі економіки роздрібною торгівлею почали займатися всі галузі системи: оптові бази, заготівельні організації, виробничі підприємства. Практика показала, що розширення сфери торговельної діяльності не дало позитивного ефекту. Отже, з 1997 р. роздрібна торгівля у більшості обласних споживспілок була збитковою. За 1997 р. загалом галузь мала збитків на суму 36,4 млн грн, за 1998 – 10,47 млн грн, за 1999 – 91,25 млн грн. Ця тенденція зберігалася до 2002 р.: збитки галузі торгівлі цього року становили в системі Укоопспілки 3174 тис. грн, більше 20 % підприємств працювали збитково. І лише з 2003 р. торгівля системи споживчої кооперації стала прибутковою, – загальна сума прибутків від торговельної діяльності – 458 тис. грн, прибутковою

була торгівля у 13-ти обласних споживспілках [5]. За період з 2004 по 2013 рр. сума валового прибутку від торговельної діяльності постійно збільшувалася: у 2004 р. – 22,9 млн грн, у 2010 – 28,4, у 2012 – 19,9 млн грн. Відповідно зростала кількість прибуткових підприємств торгівлі.

Отже, скорочення чисельності підприємств торгівлі та обсягів роздрібного товарообороту, які були характерними для перших років переходного періоду, неготовність персоналу торговельних підприємств і організацій до нових умов господарювання можна вважати основними причинами збитковості.

Матеріали аналізу показують, що 1995–2012 рр. були характерні різнонаправлені тенденції розвитку роздрібної торгівлі споживчої кооперації: при зростанні роздрібного товарообороту у 2,5 рази чисельність підприємств роздрібної торгівлі в цілому по Укоопспілці скоротилася у 6,6 разів, у тому числі магазинів – у 6,2 разів (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка обсягів товарообороту та чисельності підприємств роздрібної торгівлі споживчої кооперації України за 1995–2012 рр.

Показник	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2012 р. у відсотках до 1995 р.
Роздрібний товарооборот, усього, млн грн	2029,4	1576,5	2610,3	4368,1	4963,8	5064,0	2,5 р.
в тому числі оборот роздрібної торговельної мережі	1790,8	1283,4	2130,4	3663,5	4249,4	4502,3	2,5 р.
Чисельність підприємств роздрібної торгівлі, од., всього	61862	27824	16782	10272	9825	9614	15,5
у тому числі магазинів	57995	26298	16348	10092	9675	9403	16,3

Неприспосованість підприємств кооперативної торгівлі до нових умов здійснення господарської діяльності, суб'єктивні й об'єктивні чинники зумовили зміни, що відбулися. При цьому роздрібний товарооборот підприємств торгівлі в цілому по Україні характеризувався чіткою тенденцією до зростання, починаючи з 1995 р. (табл. 2), тоді у системі споживчої кооперації – з 2005 р.

Якщо загалом по Україні за період з 1995 по 2012 рр. роздрібний товарооборот підприємств України зріс із 10,95 млрд грн до 405,11 млрд грн, або у 37,0 разів) [1–3], то роздрібний товарооборот системи Укоопспілки за цей період зріс із 2,03 млрд грн до 5,06 млрд грн, або у 2,5 рази, що свідчить про значне відставання темпів його змін від аналогічних показників у роздрібній торгівлі України.

Таблиця 2

Розрахунок базисних темпів змін товарообороту роздрібної торгівлі підприємств України та споживчої кооперації в сільських поселеннях за 1995–2012 рр.

Показник	Період						2012 р. у відсотках до 2000 р.
	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	
Україна , всього, млрд грн	10,95	26,70	90,00	271,38	338,69	405,11	15,2 р.
відсотків до базового року	100,0	2,4р.	7,9 р.	24,8р.	30,9р.	37,0 р.	–
у тому числі в сільській місцевості	1,43	3,10	7,09	23,35	29,40	33,30	10,7 р.
частка в загальному обсязі товарообороту, %	13,1	11,6	7,9	8,6	8,6	8,2	–
Укоопспілка , всього, млн грн	2029	1576	2610	4368	4964	5064	3,2 р.
у відсотках до базового року	100,0	77,7	128,6	2,2р.	2,4 р.	2,5 р.	–
у тому числі в сільській місцевості	1000	912	1445	2499	2745	2756	3,0 р.
частка в загальному обсязі товарообороту, %	49,3	57,9	55,4	57,3	55,3	54,4	–

Суттєвих змін зазнала і частка товарообороту споживчої кооперації у сільській місцевості. При загальній тенденції до скорочення частки товарообороту сільських поселень в цілому по Україні (з 13,1 % у 1995 р. до 8,2 % у 2012 р.) частка товарообороту споживчої кооперації у сільській місцевості зросла із 49,3 % у 1995 р. до 54,4 % у 2012 р.

Це свідчить про втрату системою своїх позицій в обслуговуванні міського населення, яке відрізняється значно вищою концентрацією грошових доходів, сприятливішими умовами для організації роботи підприємств роздрібної торгівлі та, відповідно, більш висо-

кою прибутковістю діяльності. Загальновідомо, що за радянських часів саме прибутки від діяльності підприємств, розміщених у містах, перекривали в організаціях торгівлі збитки від діяльності магазинів, розміщених у віддалених та малонаселених селах і хуторах. Характерно, що за період з 2000 по 2010 рр. частка товарообороту у сільській місцевості була на рівні 57,9–57,3 %, а починаючи з 2010 р. відмічається тенденція до її скорочення (до 54,4 %).

Ці негативні тенденції у розвитку торгівлі споживчої кооперації призвели до значних змін у структурі роздрібного товарообороту споживчої кооперації (табл. 3).

Таблиця 3

Структура роздрібного товарообороту підприємств України та споживчої кооперації за 1990–2012 рр.

Групи товарів	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
- продовольчі товари	44,4	63,2	52,6	42,0	39,0	39,0	40,1
- непродовольчі товари	55,6	36,9	47,4	58,0	61,0	61,0	59,9
Укоопспілка	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
- продовольчі товари	46,4	81,1	90,4	87,7	86,7	86,1	86,4
- непродовольчі товари	53,6	18,9	9,6	12,3	13,3	13,9	13,6

При цьому структура товарообороту підприємств торгівлі в цілому в Україні і в системі споживчої кооперації суттєво різняться. Якщо у 1990 р. структура роздрібного товарообороту продовольчих і непродовольчих товарів України і споживчої кооперації різнилися

всього на 2,0 %, то у 2010 р. – на 37,7 %, у 2012 р. – на 46,3 %.

Тенденція суттєвого зростання частки непродовольчих товарів в роздрібному товарообороті України (з 55,6 до 59,9 %) для системи споживчої кооперації почала проявлятися

лише з 2000 р. (з 9,6 % у 2000 р. до 12,3 – у 2005, 13,6 % у 2012 р.). При цьому частка непродовольчих товарів у загальному обсязі товарообороту системи скоротилася порівняно з 1990 р. на 40,0 %.

Зміни у структурі товарообороту спричинені збіднінням населення, особливо сільського, та відповідним скороченням витрат на придбання перш за все товарів складного асортименту, нечастого та періодичного попиту, які представлені переважно непродовольчими групами товарів, переспеціалізацією магазинів, що здійснювали торгівлю непродовольчими товарами в магазини з торгівлі товарами повсякденного попиту, згортанням власної оптової торгівлі, зростанням конкуренції як у сільських, так і особливо у міських поселен-

нях. Це призвело до втрати системою своїх позицій на сільському споживчому ринку, який вона монополює обслуговувала протягом багатьох років, скорочення мережі підприємств торгівлі.

Структурні зміни в загальних обсягах роздрібного товарообороту споживчої кооперації були зумовлені також змінами в чисельності мережі підприємств торгівлі. Це взаємопов'язані та взаємозумовлені фактори: скорочення обсягів діяльності є наслідком скорочення мережі торговельних підприємств. У результаті суттєве скорочення обсягів роздрібного товарообороту в період 1990–2012 рр. було наслідком відповідного скорочення матеріально-технічної бази роздрібно торгівлі (табл. 4).

Таблиця 4

Зміни у чисельності підприємств роздрібно торгівлі споживчої кооперації України за 1990–2012 рр.

Показник	Період						2012 р. у відсотках до	
	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	1990 р.	2010 р.
Кількість підприємств роздрібно торгівлі, всього, тис. од.	83,0	61,9	27,8	16,8	10,3	9,6	11,6	93,2
з них магазинів	73,6	58,0	26,3	16,3	10,1	9,4	12,8	93,1
у тому числі у сільській місцевості	54,4	41,1	20,8	11,4	8,3	7,7	14,1	92,8
їх частка у загальній чисельності магазинів, %	74,0	70,9	79,1	69,9	82,2	83,6	–	–
Загальна торгова площа магазинів, тис. м ²	5661	4863	1954	1288	838	772	13,6	92,1
у тому числі у сільській місцевості	3414	3017	1396	932	592	531	28,8	89,7
їх частка у загальній площі магазинів, %	60,3	62,0	71,4	72,4	70,6	68,8	–	–
Середня площа одного магазину, м ²	68,2	80,7	74,3	79,0	71,5	83,9	123,0	117,3

Так, загалом у системі Укоопспілки за аналізований період відмічається скорочення матеріально-технічної бази кооперативної торгівлі: роздрібних торговельних підприємств – у 8,9 разів, магазинів – у 8,0 разів, торговельної площі – у 7,3 рази [4, 5]. Втрата системою понад 73 тис. підприємств торгівлі була зумовлена поверненням орендованих магазинів місцевим органам влади (більшість приміщень магазинів міськкоопторгів була надана в оренду системі споживчої кооперації місцевими органами влади для налагодження торгівлі переважно продовольчими товарами), лікві-

дацією та закриттям всіх неперспективних і непридатних до експлуатації магазинів, продажем підприємств їх новим власникам тощо.

Загалом, причини, що призвели до кардинальних змін у матеріально-технічній базі споживчої кооперації, на нашу думку, умовно можна поділити на 2 групи: об'єктивні та суб'єктивні.

До об'єктивних слід зарахувати загально-економічні причини: різке падіння життєвого рівня і купівельної спроможності населення, натуралізація доходів, зміни у структурі спо-

живання, інфляція, діюча система кредитування, податковий тиск тощо.

Суб'єктивними причинами, які залежали від діяльності самої системи, були згортання оптової ланки торгівлі та втрата нею статусу основного постачальника товарів для кооперативної роздрібно-торгової мережі, скорочення обсягів діяльності та неефективне використання наявної матеріально-технічної бази, неврахування змін, що сталися на сільському споживчому ринку, недостатній рівень управ-

ління і координації діяльності кооперативних підприємств і організацій.

Все це негативно вплинуло на фінансово-економічне становище роздрібно-торгівлі споживчої кооперації, обсяги її роздрібно-товарообороту. Велика кількість об'єктів роздрібно-торгівлі була законсервована, реалізована за борги чи здана в оренду.

Відповідно змінилися і темпи росту товарообороту, які безпосередньо пов'язані з розвитком торговельної мережі (табл. 5).

Таблиця 5

Порівняльна характеристика темпів змін товарообороту і чисельності кооперативних підприємств, розташованих у сільській місцевості за 1995–2012 рр.

Показник	Період					2012 р. у відсотках до	
	1995 р.	2000 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	1995 р.	2000 р.
Роздрібний товарооборот, всього, млн грн	2029	1576	4368	4964	5064	2,5 р.	3,2 р.
у т. ч. в сільській місцевості	1000	912	2499	2745	2756	2,8 р.	3,0 р.
частка товарообороту в сільській місцевості, %	49,3	57,9	57,3	55,3	54,4	–	–
Кількість магазинів, од.	57995	26298	10092	9675	9403	16,2	35,8
у тому числі у сільській місцевості	37928	20784	7832	7905	7709	20,3	37,1
частка магазинів у сільській місцевості, %	65,4	79,0	77,6	81,7	82,0	–	–

Отже, у 1995 р. на 65,4 % магазинів, розміщених у сільській місцевості, припадало 49,3 % товарообороту, у 2012 р. – 54,4 % товарообороту давали 82,0 % магазинів, що здійснювали торговельну діяльність у сільських поселеннях. Якщо порівняти частки сільських магазинів у товарообороті і їх чисельності, то очевидна тенденція до зменшення ролі сільських магазинів у загальних обсягах товарообороту системи. Так, на 34,6 % міських магазинів у 1995 р. припадало 50,7 % товарообороту, у 2012 р. – на 18,0 % магазинів – 45,6 % товарообороту. Отже, на 1 % магазинів, розміщених у міських поселеннях, у 1995 р. припадало 1,7 % товарообороту, у 2012 р. – на 1 % магазинів – уже 2,5 % товарообороту. Отже, незначні темпи росту роздрібно-товарообороту споживчої кооперації обумовлені не в останню чергу тим, що система за різних обставин не витримала конкуренції з приват-

ними підприємцями і залишила вигідні ринки в міських поселеннях.

Дослідження динаміки змін роздрібно-товарообороту споживчої кооперації дозволили установити такі закономірності в розвитку цього показника в умовах ринково орієнтованої економіки:

- за 1990–1999 рр. динаміка змін роздрібно-товарообороту системи була негативною на відміну від тенденції зростання роздрібно-товарообороту загалом в Україні. І тільки у 2000 р. було помічено зростання товарообороту в системі споживчої кооперації на 0,5 % проти 1999 р. При цьому роздрібний товарооборот України зріс за цей період на 8,1 %;

- розмір (рівень) негативної динаміки роздрібно-товарообороту споживчої кооперації має значно більшу варіацію, ніж загальнодержавний;

- суттєво погіршилася структура роздрібного товарообороту кооперативних підприємств;
- споживча кооперація суттєво скоротила свою діяльність на важливому сегменті ринку в районних центрах і поселеннях міського типу.

Якщо взяти до уваги, що на початок 2013 р. у системі функціонувало 9403 магазини, то прості розрахунки показують, що на 82,0 % (7709 од.) загальної чисельності магазинів,

що функціонували в сільській місцевості, припадало 54,4 % (2756 млн грн) товарообороту. Отже, середній обсяг річного товарообороту одного магазину становив 357,5 тис. грн. Відповідно у міській місцевості здійснювали діяльність 1694 магазини, які забезпечували 2308,0 млн грн товарообороту. Середній розмір товарообороту одного магазину в міських поселеннях дорівнював 1362,4 тис. грн, або у 3,8 рази більше, ніж у сільській місцевості (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка потужності магазинів споживчої кооперації, що здійснюють діяльність в сільських та міських поселеннях за 1995–2012 рр.

Показник	Період					2012 р. у % до	
	1995 р.	2000 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	1995 р.	2000 р.
Роздрібний товарооборот у розрахунку на 1 магазин, тис. грн, усього	35,0	59,9	432,8	513,1	538,6	15,4 р.	9,0 р.
у тому числі: в сільській місцевості	26,4	43,9	319,1	347,3	357,5	13,5 р.	8,1 р.
у міських поселеннях	94,9	279,5	798,1	1253,6	1362,4	14,4 р.	4,9 р.
У відсотках до загального обсягу товарообороту:							
у міських поселеннях	2,7 р.	4,7 р.	1,8 р.	2,4 р.	2,5 р.	–	–
у сільських поселеннях	75,4	73,3	73,7	67,7	66,4	–	–

Отже, на фоні скорочення частки міських магазинів у їх загальній чисельності на 16,6 %, у загальних обсягах роздрібного товарообороту їх частка збільшилася на 5,1 %. Це свідчить про те, що роздрібна торговельна мережа, що розміщена і функціонує в сільських поселеннях, поступово втрачає свою роль, що можна було спрогнозувати, якщо врахувати ті негативні процеси, що відбуваються в сільській місцевості за останні роки (ліквідація колгоспів, радгоспів і КСП, відсутність гарантованої роботи, неефективне законодавство, що не сприяє розвитку фермерських господарств і надходженню інвестицій у сільське господарство, міграція сільського населення в міста, зубожіння сільського населення тощо).

Отже, тенденції, що характерні для розвитку кооперативної торгівлі, підтверджують висловлену нами вище тезу про необхідність повернення торгівлі системи споживчої кооперації в районні центри, міста та селища місь-

кого типу. Відвоювання ними втрачених у період переходу до ринкової економіки позицій, збільшення сегмента на цих ринках дозволить підвищити рентабельність торговельної діяльності, збільшити дохідність торговельних підприємств, ефективність використання наявної матеріально-технічної бази. Це дозволить використовувати за призначенням кооперативні підприємства, що знаходиться в міських поселеннях – будівлі «Коопунівермагів», які здають в оренду представникам приватного бізнесу, законсервовані та ті, що не використовуються за призначенням спеціалізовані магазини, вільні площі заготівельних, виробничих та інших підприємств, що належать системі.

Перші кроки у цьому напрямі вже зроблені шляхом відкриття сучасних підприємств роздрібної торгівлі типу маркет. Однак на сьогодні їх кількість явно недостатня для відвоювання втрачених системою позицій на цьому сегменті ринку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств на 1 січня 2013 р. : стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – 122 с.
2. Роздрібна торгівля України у 2012 р. : стат. зб. – К. : Держстат України, 2013. – 173 с.
3. Статистичний щорічник України за 2012 рік / за ред. Осауленка Г. В. – К. : ТОВ Август Трейд, 2013. – 551 с.
4. Основні показники господарсько-фінансової діяльності споживчої кооперації УРСР за 1986–1990 рр. : стат. зб. – К. : УКС, 1991. – 114 с.
5. Основні показники господарсько-фінансової діяльності підприємств і організацій Укоопспілки за 2011 р. : стат. зб. – К. : УКС, 2012. – 53 с.
6. Показники господарсько-фінансової діяльності спілок споживчих товариств областей, АР Крим за 9 місяців 2013 р. : стат. зб. – К. : УКС, 2013. – 33 с.

П. Ю. Балабан, кандидат економічних наук; **М. П. Балабан**, кандидат економічних наук (ВУЗ Укоопсоюзу «Полтавський університет економіки і торгівлі»). **Торговля потребительской кооперации: тенденции развития и пути адаптации к условиям конкурентной экономики.**

Аннотація. Проведена систематизація і аналіз основних тенденцій розвитку торгівлі потребительской кооперации за період 1990–2012 гг. Особое внимание уделено изменениям в объемах розничного товарооборота системы, материально-технической базе кооперативной торговли. Сделан вывод о необходимости развития торговли в городских населенных пунктах.

Ключевые слова: потребительская кооперация, торговля, материально-техническая база, розничный товарооборот.

P. Yu. Balaban, Cand. Ec. Sci., associate professor; **M. P. Balaban**, Cand. Econ. Sci., associate professor (Higher educational establishment of Ukoopspilka «Poltava University of Economy and Trade»). **Trade of consumer cooperatives: development trends and ways to adapt to a competitive economy.**

Summary. The article systematized and analyzed key trends of consumer cooperatives trade in the period 1990–2012 year. Particularly attention is given to changes in the volume of retail commodity turnover, material and technical basis of cooperative trade. The conclusion about the need to trade in urban areas.

Keywords: consumer cooperatives, trade, physical infrastructure, retail turnover.